

Філософія, методологія, теорія та історія
основ національної безпеки держави

УДК 351

Пасічник Василь

*доктор богослов'я, прот. Парох Парафії св. Апостола Луки
(м. Івано-Франківськ)*

Pasichnyk Vasyl

*Doctor of Theology, Prot. The Priest of the Parish of St. Apostol Luka
(Ivano-Frankivsk)*

ORCID: 0000-0002-4307-5382

**ГНОСЕОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНО-
ФІЛОСОФСЬКИХ ТЕЧІЙ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
EPISTOLOGICAL APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF
RELIGIOUS AND PHILOSOPHICAL CURRENTS OF STATE
ADMINISTRATION**

***Анотація.** Стаття присвячена питанням ретроспективного аналізу впливу релігійно-філософських течій на розвиток систем державного управління з метою формування уявлення про їх взаємозв'язки та взаємозалежності, що має високу актуальність. Держава розвивається під впливом соціальних, економічних, технологічних, суспільно-політичних, релігійних та інших чинників. В свою чергу, розвиток цих чинників має пряму залежність від формування гносеологічних підходів до осмислення та прийняття суспільством нових ідей, філософських течій, що дозволяють формувати нову або змінювати стару систему цінностей людини як індивіда та суспільства як сукупності цих індивідів із врахуванням як суб'єктивних потреб, так і суспільних (спільних) вимог до системи державного управління. Враховуючи активний період суспільних*

перетворень, спричинених геополітичними, економічними, соціальними, екологічними та іншими проблемами розвитку систем державного управління, доцільно звернути увагу на ретроспективний аналіз філософських та релігійних течій на розвиток суспільства з метою формування уявлення про їх вплив на процеси, що відбуваються в суспільстві. У статті проведено аналіз філософських думок Олександра Шлемана, що має важливе історичне значення на трансформаційний розвиток держави. Визначено особливості розвитку понять богослов'я з урахуванням підходів гносеології, що вплинули на формування та розвиток процесів державотворення. Завдяки проведенню дослідження було проведено розкриття сутності процесів критики релігії та культу. У статті розглянуті поняття схоластичний дуалізм, відображено відмінності святого та профаного (світського), досліджено трансформації понять символізму та раціоналізму. У результаті проведеного аналізу, акумулювання досвіду богослов'я визначено шляхи взаємодії релігійно-філософських течій та розвитку держави. Серед основних методів дослідження використовуються філософські методи пізнання, гносеологічні методи, методи аналізу та порівняння, методи синтезу та інші. Отже, у результаті проведеного аналізу було визначено вплив філософських та релігійних течій на формування основ державницького розвитку та рух суспільних процесів. Зазначається дуальність цієї взаємодії, зв'язок суспільства та філософії і релігії є дуальним та невідворотним. Одна течія спричиняє трансформації державницьких процесів, одні суспільні процеси спричиняють трансформацію філософських і релігійних течій.

Ключові слова: державне управління, суспільство, гносеологія, критика, схоластичний дуалізм, святе та профане (світське), символізм та раціоналізм, апофатичне богослов'я, негація, есхатологія.

Summary. *The article is devoted to the issues of retrospective analysis of the influence of religious and philosophical currents on the development of state administration systems in order to form an understanding of their interrelationships and interdependence, which is highly relevant. The state develops under the influence of social, economic, technological, socio-political, religious and other factors. In turn, the development of these factors has a direct dependence on the formation of epistemological approaches to the understanding and acceptance by society of new ideas, philosophical currents, which allow forming a new or changing the old value system of a person as an individual and society as a collection of these individuals, taking into account the subjective needs, as well as social (joint) requirements for the state administration system. Considering the active period of social transformations caused by geopolitical, economic, social, environmental and other problems of the development of state administration systems, it is advisable to pay attention to the retrospective analysis of philosophical and religious currents on the development of society in order to form an idea of their influence on the processes taking place in society. The article analyzes the philosophical thoughts of Oleksandr Shmeman, which has an important historical significance for the transformational development of the state. The peculiarities of the development of theological concepts are determined, taking into account the approaches of epistemology, which influenced the formation and development of the processes of state formation. Thanks to the research, the essence of the processes of criticism of religion and cult was revealed. The article examines the concept of scholastic dualism, reflects the differences between the sacred and the profane (secular), explores the transformations of the concepts of symbolism and rationalism. As a result of the analysis and the accumulation of theological experience, the ways of interaction between religious and philosophical currents and the development of the state were determined. Philosophical methods of cognition, epistemological methods, methods of analysis and comparison, methods of synthesis and others are used*

among the main research methods. So, as a result of the analysis, the influence of philosophical and religious currents on the formation of the foundations of the development of the city and the movement of social processes was determined. The duality of this interaction is noted, the connection between society and philosophy and religion is dual and inevitable. One current causes the transformation of state processes, some social processes cause the transformation of philosophical and religious currents.

Key words: *public administration, society, epistemology, criticism, scholastic dualism, sacred and profane (secular), symbolism and rationalism, apophatic theology, negation, eschatology.*

Постановка проблеми. Формування нових пріоритетів та цінностей державного управління відбувається як частина історичного процесу удосконалення та трансформацій. Держава розвивається під впливом соціальних, економічних, технологічних, суспільно-політичних, релігійних та інших чинників. В свою чергу, розвиток цих чинників має пряму залежність від формування гносеологічних підходів до осмислення та прийняття суспільством нових ідей, філософських течій, що дозволяють формувати нову або змінювати стару систему цінностей людини як індивіда та суспільства як сукупності цих індивідів, держави та влади із врахуванням як суб'єктивних потреб, так і суспільних (спільних) вимог. Враховуючи активний період державницьких перетворень, спричинених геополітичними, економічними, соціальними, екологічними та іншими проблемами суспільства, доцільно звернути увагу на ретроспективний аналіз філософських та релігійних течій на розвиток суспільства з метою формування уявлення про їх вплив на процеси державотворення, що відбуваються в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність суспільних перетворень та роль філософії і релігії у державницьких процесах викликали

увагу багатьох авторів до досліджень цього питання, зокрема, було проаналізовано теоретико-методичні та науково-практичні доробки А.В. Дудченко [1], Т.В. Гончарук-Чолач, Н.В. Джугла [2], Л. Федорів [3], Н. В. Скотна, О. А. Ткаченко, Т. І. Біленко [4], О. Туляков [5], В. Бодак [6] та інші. Проте, нові суспільні вимоги та трансформації вимагають пошуку нових підходів до аналізу філософських та релігійних течій.

Методи дослідження. Серед основних методів дослідження використовуються філософські методи пізнання, гносеологічні методи, методи аналізу та порівняння, методи синтезу та інші.

Формулювання цілей та завдань дослідження. Зважаючи на актуальність питання трансформаційного розвитку суспільства та держави у статті за мету поставлено проведення ретроспективного аналізу впливу релігійно-філософських течій на державницький розвиток з метою формування уявлення про їх взаємозв'язки та взаємозалежності.

Для досягнення мети дослідження автором виділено наступні завдання:

- проведення аналізу філософських думок Олександра Шмемана,
- визначення особливостей та розвитку понять богослов'я з урахуванням підходів гносеології,
- розкриття сутності процесів критики релігії та культу,
- визначення поняття схоластичний дуалізм,
- відображення відмінностей святого та профаного (світського) у розподілі влади на світську та духовну,
- дослідження трансформацій понять символізму та раціоналізму,
- акумулювання досвіду богослов'я, апофатичного богослов'я, негачії та неопатристичного синтезу,
- визначення шляхів взаємодії релігійно-філософських течій та розвитку систем державного управління.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи вплив релігійних та філософських течій на розвиток держави доцільно звернутися до світоглядних переконань Олександра Шмемана, адже його шлях поєднує історичну науку, богослов'я та есхатологію. Аналіз його робіт дозволяє як зрозуміти процеси ретроспективного розвитку богословських течій через формування історичного опису церковно-історичних досліджень та впливу церкви на світську владу, зокрема вартим уваги є робота, що присвячена дослідженню життя та служіння Марка Ефеського та дослідження суспільно-політичних і релігійних причин прийняття Флорентійської унії, літургійного богослов'я, Євхаристії. Євхаристія визначається як одне із основних церковних таїнств, а його дослідження, яке проводилося Олександром Шмеманом, дозволяє поглибитися в релігійні процеси католицької та протестантської течій, відмінність яких має важливе суспільне значення, адже сформувала суспільну систему сучасної Європи, в свою чергу вплив католицизму та протестанства на державницькі процеси у країнах Африки, Азії та Латинської Америки мав велике значення у колоніальний період, та вплинув на розвиток, в тому числі, і після звільнення колоній та отримання ними незалежності та державності [1].

Другою важливою течією, до якої звертався Олександр Шмеман була есхатологія, що є дуже цікавим, адже поставивши її у голову свого учення Олександр Шмеман ніби структурував підходи до буття та смерті, визначивши плинність і конечність як людського існування, так і будь-якого суспільного руху, державного строю та трансформаційних змін він однієї течії до іншої [2].

Гносеологічні підходи до визначення багатьох понять також мають у своїй суті підхід щодо розділення державної системи на структурні елементи, їх дослідження, а потім дослідження через взаємодію. Саме тут у філософсько-релігійних течіях з'являються окремі елементи місця індивіда, особистості, людини у системі державних та міждержавних відносин.

Гносеологія саме і допомагає визначити ті системи впливу на людину та державу у суспільстві і самої людини на державне управління, що є фактором трансформацій як індивіда, так і суспільства як системної категорії.

Цікавим підходом до визначення впливу філософсько-релігійних течій на трансформації процесів державного управління є критика релігії та культу, тобто критика безпосередньо релігійних доктрин. Аналізуючи цей підхід можна визначити два напрямки [3]. По-перше, критика само по собі привертає увагу до проблеми, тому що більшість людей сприймають краще саме негативну інформацію, це особливості психіки людини. Течія, яка не має критики не може зацікавити більшість із тих, хто не знає про неї, або взагалі не підтримує жодні філософські чи релігійні доктрини. З іншого боку, критика повинна послабити нібито увагу до течії певних людей, які посліdkують за цією критикою, повірять в неї, вона їх мотивуватиме до дій. Але, дуже часто навіть логічні обґрунтування критичних зауважень до побудованих систем державного управління викликають у прихильників течії зворотну реакцію, спрямовану на захист власної думки та переконань [3-4]. Це відбувається тому, що людина, яка підтримує певну релігійну течію чи культ асоціює себе з ними, отже критика течії чи культу, критика державного строю, до якого відносить себе індивід є критикою людини, її системи цінностей. Незважаючи на їх гуманність чи не гуманність, обґрунтованість чи необґрунтованість, корисність чи шкоду – людина асоціює критику із протидією їй та починає активно боротися із критичними зауваженнями як всередині своїх думок, так і серед суспільства, держави у різні способи. Отже, критика релігійних доктрин та культів може викликати дуже нестандартні наслідки у системі державного управління, що можуть призводити до неочікуваних соціально-суспільних трансформацій.

На відміну від критики, її відсутність привертає меншу увагу до безпосередньо культу чи релігійної течії, проте, формує систему

безконтрольності, іноді деградації, іноді розвитку причудливих форм, що не несуть якісних трансформацій для суспільства та держави. В цьому є певний елемент дуалізму [6]. Наприклад, дуалізм схоластики полягав у тому, що базувалася ця течія саме на пізнанні людини і світу, в її основу були теорії Аристотеля, проте зворотнім боком схоластики була системи богослов'я, що іноді відторгала очевидні речі природні закони, явища, взаємозв'язки [5-6]. Таким чином, з одного боку такі філософські напрямки спрямовані на пізнання, а з іншого відторгають ті отримані результати, які можуть суперечити певним релігійним доктринам, хоча мова зовсім тут не йде про критику культу, системи державної влади, системи державних цінностей якої і не вистачає при такій побудові релігійно-філософської системи.

Розвиток схоластичних думок поставив важливе питання ролі та місця у системі державотворення святого та профаного [7]. Яке місце релігії та філософії у суспільному розвитку та розвитку держави? Чи може впливати суспільство та держава на релігійні порядки? Чи потрібно трансформувати зміни державного розвитку у зміни релігійних підходів? Який порядок впливу «релігія на суспільство та державу» чи « суспільство та держави на релігію». Ці питання є актуальними і досі. Розглянемо більш детально причинно-наслідкові зв'язки таких питань у сучасних державних системах – рис. 1.

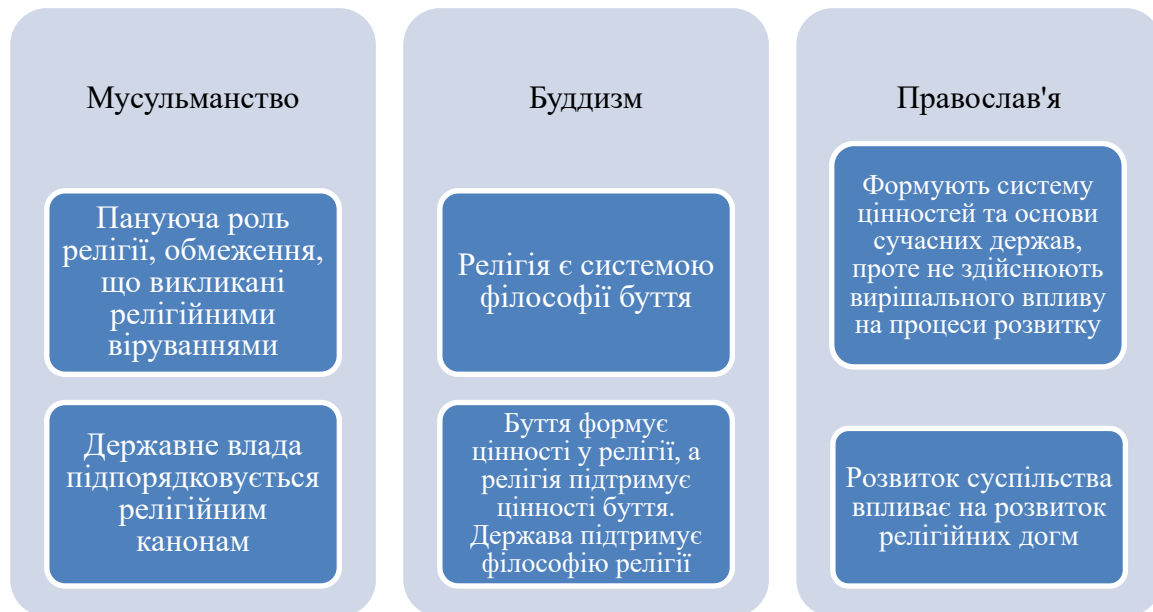

Рис. 1. Система взаємозв'язків дуальності святого та профаного у розвитку суспільства та держави

Джерело: розроблено автором

Отже, визначено, що кожна релігійна течія по суті має дуальність світського та святого, що впливає на розвиток суспільства та процеси державотворення. В свою чергу, суспільство та держава теж впливає на релігію, адже системи сприйняття інформації, мислення, цінності – все змінюється під впливом багатьох факторів: соціальних, економічних, технологічних тощо [8-9]. Дуальність релігії та державного розвитку, їх взаємозв'язки можна також підкреслити шляхом аналізу символізму та раціоналізму.

Символізм та раціоналізм також можна розглядати як дуальні форми філософських напрямів. Враховуючи гносеологічні елементи пізнання у системі філософії символізму доцільно визначити, що об'єктом аналізу є певний символ, отже ціннісний орієнтир суспільного розвитку, який може бути сформований у відриві від реальності відповідно до утопічних уявлень [10]. Раціоналізм же навпаки покладається на реалії практичності буття, що є основою формування у подальшому філософських та релігійних доктрин [11].

Акумуляування досвіду богослов'я, визначення дуальності взаємодії релігійно-філософських течій та державного розвитку дозволяє визначити вплив богословських течій на формування суспільних процесів [12]. Таким підходом є течія апофатичного богослов'я [13], що визначає роль богослов'я у формуванні суспільних цінностей, безпосередньо вплив релігії на суспільство, але не шляхом прямого втручання у світське життя та світську державну владу, а через формування доктрин ціннісних орієнтирів.

Кардинально зворотною течією до вищеописаних є негація, що визначає повне відсторонення від релігійних та філософських течій, тобто невизнання їх впливів на формування та трансформації суспільних та державних процесів [14-15]. Це не є елементом критики богослов'я, що описане вище, а саме заперечення будь-яких впливів.

Провівши аналіз філософсько-релігійних течій доцільно визначити їх вплив на систему розвитку та трансформацій державного управління, що акумульовано у табл. 1

Таблиця 1

Аналіз впливу філософсько-релігійних течій на трансформації систем державного управління

Течія	Вплив на систему державного управління	Вплив на трансформації державного управління
Філософські думки Олександра Шмемана	Визначення ретроспективної трансформації релігійних та богословських впливів	Формування архітектури сучасного державного управління через католицькі та протестантські течії
Гносеологічні підходи	Розвиток пізнання, формування системи причинно-наслідкових зв'язків, що пояснювали явища природи та фактори розвитку суспільства	Формування основ технологічного розвитку як рушійної сили якісних трансформацій держави
Критика релігії та культу	Фактор стримування та контролю розвитку філософських та релігійних течій та їх подальшого впливу	Забезпечення логіки розвитку та трансформації держави та влади

Схоластичний дуалізм	Невизначеність прямого впливу, дуальність взаємного впливу суспільства на релігію і філософію, та філософії і релігії на суспільство	Пізнання світу через релігійні доктрини, що мало на меті зростання ролі техногенного розвитку держави над природою
Співвідношення святого та профаного	Формування окремих релігійних течій із їх обмеженим чи максимальним впливом	У залежності від релігійної течії та ступені впровадження у систему державної влади релігійних доктрин
Символізм	Формування символу	Вплив релігійно-філософських течій на формування практичного досвіду розвитку державних інституцій
Раціоналізм	Формування причинно-наслідкових зв'язків	Вплив практичного досвіду результатів державного управління на релігійно-філософські течії
Апофатичне богослов'я	Богословська основа трансформацій	Вплив на формування системи ціннісних орієнтирів на державному рівні
Негація	Заперечення будь-яких впливів	Заперечення будь-яких впливів на систему державної влади

Отже, у результаті проведеного аналізу було визначено вплив філософських та релігійних течій на формування основ державного та суспільного розвитку та рух суспільних процесів. Зазначається дуальність цієї взаємодії, зв'язок державної влади та філософії і релігії є дуальним та невідворотним. Одна течія спричиняє трансформації державних та суспільних процесів, одні процеси державного управління спричиняють трансформацію філософських і релігійних течій.

Висновки. Отже, у статті було визначено вплив релігійно-філософських течій на розвиток державного управління з метою формування уявлення про їх взаємозв'язки та взаємозалежності. Це було досягнуто шляхом ретроспективного аналізу певних філософських течій, доктрин богослов'я. Зокрема, аналіз філософських думок Олександра

Шмемана дозволив визначити історичне підґрунтя суспільних трансформацій державної влади. Гносеологічні підходи визначили вплив пізнання та технологічного розвитку держави. Розкриття сутності процесів критики релігії та культу дозволило говорити про систему суспільного контролю над органами державної влади та процесами державотворення. Було визначено поняття схоластичний дуалізм, його вплив на взаємодію філософії, релігії та буття людини і соціуму, відповідно держави та системи управління на державному рівні. Відображено відмінності святого та профаного (світського), понять символізму та раціоналізму, що дозволило визначити шляхи взаємодії релігійно-філософських течій та державного і суспільного розвитку.

Література

1. Дудченко А.В. Літургійний реалізм в богослов'ї Олександра Шмемана // А.В. Дудченко. Electronic National Pedagogical Dragomanov University Repository. 2020. URI: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/35367>
2. Гончарук-Чолач Т.В., Джугла Н.В. Політична соціологія: навчальний посібник / За ред. Гончарук-Чолач Т.В. Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр «Економічна думка ТНЕУ», 2018. 250 с.
3. Федорів Любомир Пізнання між трансцендентним та іманентним: класичній і некласичній підходи / Л. Федорів // Людинознавчі студії : зб. наук. праць ДДПУ ім. І. Франка / М-во освіти і науки України, ДДПУ ім. І. Франка ; [редкол. : Н. В. Скотна, О. А. Ткаченко, Т. І. Біленко та ін.]. Дрогобич : РВВ ДДПУ ім. І. Франка, 2021. Вип. 43 : Філософія. С. 128-133.
4. Сабадаш Катерина "Вроджені ідеї" як потенційний прояв свідомості / К. Сабадаш // Людинознавчі студії : зб. наук. праць ДДПУ ім. І. Франка / М-во освіти і науки України, ДДПУ ім. І. Франка ; [редкол. : Н. В.

- Скотна, О. А. Ткаченко, Т. І. Біленко та ін.]. Дрогобич : РВВ ДДПУ ім. І. Франка, 2021. Вип. 42 : Філософія. С. 214-229.
5. Туляков Олег "Філософія серця" як ідейна основа формування концепції сталого розвитку України / О. Туляков // Людинознавчі студії : зб. наук. праць ДДПУ / М-во освіти і науки України, ДДПУ ім. І. Франка ; [ред. кол.: Н. В. Скотна (гол. ред.), Т. І. Біленко, В. А. Бодак та ін.]. Дрогобич : ВВ ДДПУ ім. І. Франка, 2014. Вип. 30 : Філософія. С. 91-99.
 6. Бодак Валентина Етнокультурні орієнтири філософського осмислення релігії / В. Бодак // Людинознавчі студії : зб. наук. праць ДДПУ ім. І. Франка. Дрогобич : РВВ ДДПУ ім. І. Франк, 2017. Вип. 34 : Філософія. С. 22-31.
 7. Поліщук О. С., Поліщук О. В. Особливості ідентифікаційних процесів у перехідних суспільствах (аксіологічний контекст). *Humanities studies : Collection of Scientific Papers* / Ed. V. Voronkova. Zaporozhzhia : Publishing house «Helvetica», 2021. 9 (86). С. 37–45.
 8. Воронкова В.Г., Нікітенко В.О., Череп А.В., Череп О.Г. Європейська гуманістична візія в управлінні людським розвитком як основа досягнення прогресу. *Modern trends in science and practice. Volume 1 : collective monograph* / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2021. С. 24|30.
 9. Арєф'єва А. Ю. Антропологічний, семіологічний та візуальний повороти як інтерпретанта культурогенезу мистецького синтезу. *Humanities studies : Collection of Scientific Papers* / Ed. V. Voronkova. Zaporozhzhia : Publishing house «Helvetica», 2021. 9 (86). С. 11–17.
 10. Межуєв В. Діалог як спосіб міжкультурного спілкування в сучасному світі. *Філософська думка*. 2011. № 4. С. 90-101.

11. Eisenstadt S.N. Tradition, Change, and Modernity. New York, Sydney, Toronto : John Wiley, 1973. 326 p.
12. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін: Випуск 4 (18). Збірник наукових праць / за ред.. В. Ворони та ін. Київ : Інститут соціології НАН України, 2017. 600 с.
13. Роменець В. А., Маноха І. П. Історія психології 20 століття. Київ : Либідь, 1998. 989 с.
14. Заглада В.М. Взаємозближення наукової істини і цінностей у сучасному науковому пізнанні. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки. 2018. № 1. С. 26–31.
15. Пілюшенко В.Л., Шкрабак І.В., Словенко Е.І. Наукове дослідження: організація, методологія, інформаційне забезпечення : навчальний посібник. Київ : Лібра, 2004. 344 с.

References

1. Dudchenko A.V. Liturhiinyi realizm v bohoslovi Oleksandra Shmemana // A.V. Dudchenko. Electronic National Pedagogical Dragomanov University Repository. 2020. URI: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/35367>
2. Honcharuk-Cholach T.V., Dzhuhla N.V. Politychna sotsioloheia: navchalnyi posibnyk / Za red. Honcharuk-Cholach T.V. Ternopil : Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Ekonomichna dumka TNEU», 2018. 250 s.
3. Fedoriv Liubomyr Piznannia mizh transtsendentnym ta imanentnym: klasychnii i neklasychnii pidkhody / L. Fedoriv // Liudynoznavchi studii : zb. nauk. prats DDPU im. I. Franka / M-vo osvity i nauky Ukrainy, DDPU im. I. Franka ; [redkol. : N. V. Skotna, O. A. Tkachenko, T. I. Bilenko ta in.]. Drohobych : RVV DDPU im. I. Franka, 2021. Vyp. 43 : Filosofiia. S. 128-133.

4. Sabadash Kateryna "Vrodzheni idei" yak potentsiinyi proiav svidomosti / K. Sabadash // Liudynoznavchi studii : zb. nauk. prats DDPU im. I. Franka / M-vo osvity i nauky Ukrainy, DDPU im. I. Franka ; [redkol. : N. V. Skotna, O. A. Tkachenko, T. I. Bilenko ta in.]. Drohobych : RVV DDPU im. I. Franka, 2021. Vyp. 42 : Filosofiia. S. 214-229.
5. Tuliakov Oleh "Filosofiia sertsia" yak ideina osnova formuvannia kontseptsii staloho rozvytku Ukrainy / O. Tuliakov // Liudynoznavchi studii : zb. nauk. prats DDPU / M-vo osvity i nauky Ukrainy, DDPU im. I. Franka ; [red. kol.: N. V. Skotna (hol. red.), T. I. Bilenko, V. A. Bodak ta in.]. Drohobych : VV DDPU im. I. Franka, 2014. Vyp. 30 : Filosofiia. S. 91-99.
6. Bodak Valentyna Etnokulturni oriientyry filosofskoho osmyslennia relihii / V. Bodak // Liudynoznavchi studii : zb. nauk. prats DDPU im. I. Franka. Drohobych : RVV DDPU im. I. Frank, 2017. Vyp. 34 : Filosofiia. S. 22-31.
7. Polishchuk O. S., Polishchuk O. V. Osoblyvosti identyfikatsiinykh protsesiv u perekhidnykh suspilstvakh (aksiolohichniy kontekst). Humanities studies : Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporozhzhia : Publishing house «Helvetica», 2021. 9 (86). S. 37–45.
8. Voronkova V.H., Nikitenko V.O., Cherep A.V., Cherep O.H. Yevropeiska humanistychna viziia v upravlinni liudskym rozvytkom yak osnova dosiahnennia prohresu. Modern trends in science and practice. Volume 1 : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2021. C. 24|30.
9. Arefieva A. Yu. Antropolohichni, semiolohichni ta vizualnyi povoroty yak interpretanta kulturohenezu mystetskoho syntezu. Humanities studies : Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporozhzhia : Publishing house «Helvetica», 2021. 9 (86). S. 11–17.
10. Mezhuiev V. Dialoh yak sposib mizhkulturnoho spilkuvannia v suchasnomu sviti. Filosofska dumka. 2011. № 4. S. 90-101.

11. Eisenstadt S.N. Tradition, Change, and Modernity. New York, Sydney, Toronto : John Wiley, 1973. 326 r.
12. Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin: Vypusk 4 (18). Zbirnyk naukovykh prats / za red.. V. Vorony ta in. Kyiv : Instytut sotsiologhii NAN Ukrainy, 2017. 600 s.
13. Romenets V. A., Manokha I. P. Istoriia psykholohii 20 stolittia. Kyiv : Lybid, 1998. 989 s.
14. Zahlada V.M. Vzaiemozblyzhennia naukovoï istyny i tsinnostei u suchasnomu naukovomu piznanni. Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filosofski nauky. 2018. № 1. S. 26–31.
15. Piliushenko V.L., Shkrabak I.V., Slovenko E.I. Naukove doslidzhennia: orhanizatsiia, metodolohiia, informatsiine zabezpechennia : navchalnyi posibnyk. Kyiv : Libra, 2004. 344 s.